

YASHIL

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

№5

ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

2025

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoira Azimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Utayev Uktam Choriyevich, O'z.Respub. Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi

Elektron nashr. 910 sahifa.

E'lon qilishga 2025-yil 1-mayda ruxsat etildi.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

- Salimov Okil Umrzokovich**, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjavevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of Department, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Ochilov Farkhod, Head of DCEC, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyeva Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhmatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilkhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Khusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Rakhimovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridakhon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.

MUNDARIJA

“Zavur kollektor suvlarining kimyoviy tarkibi tahlili va ularni tozalash zarurati (Qoraqalpog‘iston Respublikasi misolida)”.....	20
Kungiratbay Sharipov, Ma‘ruf Nurmanov	
Forming demand and stimulating sales in Uzbekistan.....	26
Musayeva Shoira Azimovna	
Членство в ВТО как драйвер развития: взгляд Узбекистана через призму опыта Вьетнама и Казахстана.....	30
Ж.Я.Нуриллаев	
Mamlakatimizda tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash tartibi va ularning bank tizimi moliyaviy barqarorligiga ta’siri tahlili.....	37
Xolmamatov Farhodjon Kubaevich	
O‘zbekiston respublikasida aholi bandligini ta’minlashdagi dolzarb masalalar	44
Ibragimov Elmurod Gulboynor o‘g‘li	
O‘zbekiston respublikasida elektr energiyasi ta’minoti hajmini yalpi ichki mahsulot hajmiga ta’sirini ekonometrik tahlil qilish.....	48
Fayziyev Rabim Alikulovich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarining xizmat turlarini takomillashtirish amaliyoti	60
Umurzoqova Adiba Ochilovna	
Qishloq xo‘jaligi kooperativi boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o‘ziga xos xususiyatlari	67
Abduraxmanov Ramazon Abdullayevich	
O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmini prognozlashda ekonometrik modellar (yillik)	72
Qodirov Farxod Amirovich, Bo‘ribaeva Qundiz Muratbaevna	
Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari.....	77
Mahamatova Maftuna	
Xufiyona va yashirin iqtisodiyotning amaliy tahlili o‘zbekiston miqyosida.....	83
Koshanov Abdimurat Azat uli	
Soliq tizimini barqarorligini belgilovchi omillar tahlili.....	87
Nurillayev Jasurbek Davronbekovich	
Mahalliy budjetlar daromad manbalarini mustahkamlash omillari.....	92
Soatova Nodira Boboxanovna	
Bank infratuzilmasining raqamli transformatsiyasi va resurslar bazasi shakllanishi: nazariy asoslar va texnologik yondashuvlar.....	97
Raxmatov Azizjon Jaloliddinovich, Jumayev Muzaffar Mahmud o‘g‘li	
Ichki auditning transformatsion potentsiali: tahliliy amallarni takomillashtirish orqali samaradorlikni oshirish.....	102
Misirov Akbarali Pardaboyevich, Ismoilov Asadbek Abdusamat o‘g‘li	
Xorijiy mamlakatlarda yashil moliyalashtirishni rivojlantirish yo‘llari.....	110
Qorriyeva Shahnoza Safarbayevna	
Yashil moliya – iqtisodiy rivojlanish mexanizmi sifatida	117
Nodir Xidirov G‘iyosaliyevich	
Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning likvidiligi va moliyaviy barqarorligini ta’minlashning xorij tajribasi va uning amaliy ahamiyati	122
Bauyetdinov M.J.	
Теоретические подходы к определениям агрессий социально - экономической и политической стабильности государства как фактор повышения рекреационных потребностей	128
Алимова Райхона Баходировна	
Innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida talabalarning metodik tayyorgarligini shakllantirish.....	139
Komilov Umidjon Normurod o‘g‘li, Tulyaganova Gulnoza Olimjon qizi	

Kichik biznes subyektlarini moliyalashtirish manbalari	143
Nematulloev Suxrob Sobirovich	
Bir qatlamli elastik asosda joylashgan to'sinning seysmik kuchlar ta'siridagi tebranishining V.Z. Vlasov usuli asosida analitik tadqiqi	148
Kamola Xaydarova	
"Sibir daryolarining burilishi" loyihasining tarixiy va retrospektiv tahlili	153
Mahmudov Nosir Mahmudovich	
Sarguzasht turizmini rivojlanishi va sarguzasht turlarda turistlarning xavfsizligini ta'minlashda instruktor-gidlarning roli	159
Tilovmurodov Dostonbek Furqat o'g'li	
Scientific-theoretical foundations of the use of ict in ensuring management efficiency and security in enterprises	165
Khalilov Bekzod Akhmatovich	
Tijorat banklarida kredit riskini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari.....	171
Mirtursunova Dinara Anvarovna	
O'zbekiston respublikasi tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlarini joriy etishni takomillashtirish yo'llari.....	175
Tangriyev Izzat Raxmatullayevich	
Qashqadaryo viloyatida eko va etno turizmni rivojlantirishning istiqbollari va iqtisodiy samaradorligi.....	181
Erkayeva Barno, Xushvaqtoev Ramziddin	
O'zbekiston bank tizimida raqamli valyutalar va yashil investitsiyalar integratsiyasini takomillashtirish	186
Nodirov Azizxon Asrorovich	
Global energiya noaniqligining o'zgaruvchanligi ekonomertik modellari	192
Bexzod Qo'ziboev	
Экоцифра: цифровизация МСП для зеленого устойчивого роста	197
С.С. Убаева	
Qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish va ekologik toza hududni yo'lga qo'yishning ahamiyati	201
Ergashov Ulug'bek Zoxidjonovich	
Statistika fanining shakllanish bosqichlari va rivojlanish tendensiyalari.....	206
Nabixodjaev Abbas Abdupattahovich, Umarova Mukaddas Abbasovna	
Hududlarning atmosferaga chiqaradigan zararli chiqindilar miqdorini sanoat mahsulotiga nisbati bo'yicha tahlili	210
Baqoyev Husan Nuriddinovich	
Qayta tiklanadigan vodorod narxlari strategiyasini o'rganish: xarajat noaniqliklarini bartaraf etish	216
Nuraliyeva Komila Sanakulovna	
Qishloq xo'jaligini "yashil" iqtisodiyot asosida rivojlantirishga o'tishning zarurligi va mohiyati	221
Yoldoshev Mutalib Ibrohimovich	
Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda "yashil investitsiyalar" dan foydalanishning xorij tajribalari	225
Ruzibayeva Nargiza Xakimovna, Rustamova Nasiba Arslanovna	
Ijtimoiy iqtisodiy ehtiyojlar va ularning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni.....	230
Raxmonova Feruza Musaqulovna	
Oliy ta'lim xizmatlarini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda tutgan o'rni.....	234
Mirzaxajeva Shaxzoda Shuxratovna	
Tijorat banklari muammoli kreditlarining likvidlilikka ta'siri.....	240
Karshiyev Adham Anvarovich	
Kichik firmalarning raqobatbardoshligini oshirishning nazariy metodologik jihatlari.....	245
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, Aliyev Maqsudbek Erkinovich	
Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlari.....	251
Talapova Nargiza Baxriddinovna	

“Deviant xulq-atvorli o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvining psixologik xususiyatlari”	255
Saidbekova Feruza Anvarbek qizi	
Aholi daromadlarini diversifikatsiya qilishda davlat siyosatining roli va imkoniyatlari	258
Nutfullayev Shohrux Mexli o‘g‘li, Qurbanov Ulug‘bek Erkinovich	
Анализ показателей развития зелёной химии по всему миру и в узбекистане за последние десять лет	262
Фозилова Фирангиза Комиловна	
Tijorat banklarining o‘zbekiston respublikasi iqtisodiyotiga ta’siri	270
Masharipov Rasulbek Jo‘rabekovich	
Biznes birlashuvda buxgalteriya hisobi va auditni takomillashtirish yo‘nalishlari	273
Hamroyeva Zuhra Amiral qizi, Xayitboyeva Laylo Oybekovna, Mirzarayimov Sardorbek Ravshanovich	
O‘zbekiston respublikasida pul-kredit siyosatining maqsadi	277
Adilov Zuxriddin Marip o‘g‘li	
Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarish va bozorlararo aloqalarining statistik o‘zgarish tendensiyalari	281
Zakirova Umida Maxamadaminovna	
Iqtisodiy bilimlarni shakllanishi va rivojlanishi	286
Po‘latov Abdulloh Xolxo‘jayevich	
Теоретические основы эффективного управления финансовыми ресурсами предприятий с государственной долей (на примере узбекистана)	291
Ахмедов Дилшод Турсункулович	
Robototexnika asoslari va maktab ta’limida qo‘llanilishi	298
Tuxliyev Muslimbek Sherzod o‘g‘li	
Sun‘iy intellektlar yordamida o‘quvchilarni hayotiy faoliyat ko‘nikmasini shakllantirishi	303
Mirxasilova Zulfiya Kochkarovna, Abdurahmanova Ozoda Djo‘rayevna, Kurbanov Azimjon Jo‘raboy o‘g‘li	
Levi tengsizligi uchun A.N. Kolmogorov teoremlari	316
Saypiddinov Shukurullo Sadrdinovich, Baxramov Rustamjon Qambarali o‘g‘li	
Rivojlanayotgan mamlakatlar bank tizimida raqamli moliyaviy texnologiyalarni joriy etish afzalliklari	320
Xodjimamedov Akmal Ashurovich, Umedov Abdullo Umedovich	
O‘zbekiston respublikasining mdh mamlakatlari bilan tashqi savdo faoliyati tahlili: o‘zgarish tendensiyalari va istiqbollari	326
Ilyosov Asrorjon Axrorjon o‘g‘li, Abdullaev Alisher Maxmudovich, Tuxtasinova Muxayyo Mirzasultonovna	
Elektron tijoratni rivojlantirishning xorij tajribasi	330
Madieva Zuxra Iskandarbekovna	
Inson resurslarini o‘rganishning asosiy yondashuvlari: mohiyat-ta’rifiy tahlil	336
Bakirov Qobiljon Mamatyusupovich	
Bandlikni ta’minlashda davlat tomonidan institutsional muhit yaratishning roli	340
Dilorom Tojiboyeva, Umida Ravshanovna Anvarova	
Mamlakatimizda islom moliyasini rivojlantirish maqsad va choralari	346
Xoliyorov Xomid Boynazarovich	
Разработка экспертной системы для оценки финансового состояния предприятия	352
Tajibayeva Kizlargul Ajiniyazovna	
Farg‘ona vodiysi viloyatlarida kichik biznes ko‘rsatkichlarining o‘zgarishi: panel regressiya tahlili	362
Tojiyeva Muhabbatxon Mansurjon qizi	
O‘zbekiston Respublikasida makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni hisoblashdagi asosiy muammolar va ularning yechimlari	368
Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li	
Xorijiy tajriba asosida korxonalar innovatsion faolligini boshqarishni takomillashtirish	374
Hakimova Nozimaxon Sobirjon qizi	
Mahalliy davlat hokimiyati organlarida milliy kadrlar zaxirasini shakllantirish	380
G‘aniev Elyor Sobirjonovich	
O‘zbekistonda sirkulyar iqtisodiyotga o‘tishning ahamiyati	386
Mirzayev Muzaffar Maxmudovich	

The role of international investments in greening and ecological rehabilitation of the aral sea region	392
Ospanova Feruza Bazarbaevna	
“Зеленое направление” совершенствования бухгалтерского учета	397
Ибрагимов Гайратжон Артикович	
Xarajatlarni kelib chiqish joylari va javobgarlik markazlari bo'yicha hisobga olishni takomillashtirish	403
Xamidova S.Ya.	
Mintaqalarni iqtisodiy rivojlantirishning metodologik asoslari va ularni takomillashtirish.....	409
Toshaliyeva Saodat Toxirovna	
O'zbekistonda kichik turar joy biznesini rivojlantirishda xorijiy tajribalar	414
Yo'ldashev Bekzodjon Sherzodjon o'g'li	
Tijorat banklarida davlat maqsadli dasturlarini moliyalashtirish yuzasidan ilmiy-nazariy qarashlar.....	419
Shodiyev Shuhrat Sunnat o'g'li	
Qandolat mahsulotlari bozorida marketing strategiyalaridan foydalanishning xorijiy mamlakatlar tajribasi.....	426
Azlarova Munira Muxammad-Amin qizi	
Risk management in commercial banks, methodological approaches and practical implementation	433
Baymuratova Zina Aqilbekovna, Jarilkapova Naubaxar Paraxat qizi	
The impact of competition on economic growth: evidence from uzbekistan's automotive industry.....	439
Saydaliyeva Dilrabo Baxriddin qizi	
Raqamli texnologiyalarning oliy talim xizmatlarini rivojlantirishdagi o'rni.....	444
Mirzaxadjayeva Shahzoda Shuxratovna	
Развитие производства сельскохозяйственной продукции путем развития цифровых технологий.....	450
Юсупов Мухиддин Соатович	
Tijorat banklarida loyihaviy moliyalashtirish risklarini boshqarish amaliyotini takomillashtirish	457
Berdiyev Akram O'ktamovich	
Iqtisodiy tarmoqlarni soliqqa tortish orqali investitsiya loyihalarini rivojlantirish.....	463
Sharipov Eldor Salohiddin o'g'li	
Iqtisodiyotda investitsiya va kredit salohiyatini bank faoliyatiga ta'siri.....	468
Ergashova Nilufar Sobirovna	
Qurilish materiallari sanoati korxonalarining raqobatbardoshlik salohiyatini boshqarishni takomillashtirish	473
Tashmukhamedova Karima Samatovna	
Ziyorat turizmini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari va istiqbollari.....	479
Kurbanova Mohinur Xabib qizi	
Xalqaro sayohat lug'ati va uning shakllanishi.....	487
Abduaxadova Zilola Djamoliddinovna	
Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va uni o'zbekiston respublikasi hisob tizimini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati.....	492
Quvvatov G'olibjon Baxtiyor o'g'li	
Kooperatsiyalarning tutgan o'rni va ahamiyati.....	501
Mirzayev Musurmon Umidullayevich, Ziyadullayev Ilhom Narkobilovich	
Использование методов математического моделирования при внедрении коммерческих автоматических систем	505
Курбанова Рахима, Ахмедов Мехрожжон	
Tijorat banklari kapitalidagi davlat ulushini kamaytirish yo'llari.....	511
Vasiyev Alisher Samiyevich	
Механизмы трансформации неформального сектора в официальную экономику на основе финансовых инструментов.....	515
Кошанов Абдимурат Азат ули, Муртазаев Шахрух Коньскайлиевич	

The impact of tourism on the economy of Uzbekistan	519
Xaydarova Marjona, Muxamedboyeva Muxlisa, Umarov Kamron, Usmanova Aziza	
Mintaqada gastroturizm rivojlanishining iqtisodiy asoslari va zamonaviy tendensiyalari	525
Masharipova Manzura Alimbayevna	
Tikuv-trikotaj korxonalari brend jozibadorligini oshirishning ilmiy-nazariy jihatlarini	535
O'rinov Akmaljon Axmadjonovich	
Bank tizimida hisobotlarni avtomatlashtirish texnologiyalari	542
Sodiqov Sanjar Saydullo o'g'li	
Engineering programs in Uzbekistan on the verge of fifth industrial revolution	547
Khasan Khankeldiyev	
Aksiyadorlik jamiyatlarining boshqaruvini yaxshilashda korporativ madaniyatning ahamiyati	551
Akramova Nazokat Israilovna	
Tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rni	562
Amonov Mehridin Oromiddinovich	
O'zbekiston sanoat tarmoqlarida kooperatsiya asosida tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish tizimini takomillashtirish yo'llari	572
Xalilova Sevaraxon Alijon qizi	
Moliyaviy barqarorlikning asosiy ko'rsatkichlari va ularning tahlili	578
Urmanbekova Iroda Farxodovna	
Tijorat banklarining mamlakat iqtisodiyotida tutgan o'rnini tahlil qilish	583
Kilicheva F.B., Mengnorov A.A., Bozorova O.R.	
Bog'dorchilik tarmog'ida klasterlarni joriy qilishda yevropa tajribasini qo'llash imkoniyatlari	591
Ergashov Ulug'bek Zoxidjonovich	
To'qimachilik klasterlarini boshqarishda xorijiy mamlakatlar tajribasi	598
Mansurov Saidxo'ja Kamalovich	
Barriers to tourism infrastructure development in uzbekistan: a critical analysis	605
Sarvinov Shodmonova	
Xalqaro bozorda qishloq xo'jaligi mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirish	609
Mengnorov Almardon Abdirahmonovich	
O'zbekiston respublikasida infratuzilma loyihalarini amalga oshirishdagi risklarni boshqarish	620
Yusupova Zilola Ismoiljon qizi	
Korxonaning iqtisodiy barqarorligiga erishishning zamonaviy tendensiyalari	626
Iminova Nargizaxon Akramovna	
Qishloq joylari maishiy xizmat ko'rsatish sohasida axborot resurslaridan samarali foydalanish	631
Xamdorov Eldor Toshmurovich	
Meva-sabzavotlar eksportida transport koridorlari va vositalarini tanlash xususiyatlari	636
Yusupov Muxiddin Soatovich	
Рынок рабочей силы в узбекистане и ее воспроизводство	644
Шакиров Амаль Улугбекович, Камилова Наргиза Абдукахаровна	
Деньги и их функции в экономике	650
Мурадиллаев Мансур Мехроживич, Камилова Наргиза Абдукахаровна	
Развитие сельского хозяйства в узбекистане	654
Махмудов Алишер Мухтарович, Камилова Наргиза Абдукахаровна	
Инвестиции и инновации в химической промышленности узбекистана: современные тенденции и перспективы	658
Хусаинов Равшан Рахимович, Султанходжаев Аманулла Асадуллаевич	
Tijorat banklari aktivlarini boshqarishni takomillashtirish	666
Mardonova Shoxsanam Baxodirovna	
Definition of agritourism as a multifunctional development in rural areas	672
Aktamov Olimjon Abdugani ugli	
Kameral soliq tekshiruvida smart texnologiyalarini ma'lumotlarini soliq organlarining ma'lumotlar bazasida shakllanishi	680
Qurbonov Muxiddin Abdullaevich	
Проблемы регулирования государственно-частного партнерства и рекомендации по их решению (на примере безработицы в республике узбекистан)	687
С.Э. Холмуратов	

Автоматизация аудиторских процедур с использованием искусственного интеллекта.....	692
Ходжарахманова Назира Бахтияр кизи	
Past karbonli iqtisodiyotga o'tish zaruriyati va uning omillari.....	701
Valiyev Axliddin Aropitdinovich	
Yengil sanoatda zamonaviy tikuv mashina-kichik robotlarning mexanizmlarini mukammallashtirish	705
Sirojova Muxabbat Sodiq qizi, Kurbanov Fazliddin Aminovich	
Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortish tizimining institutsional va iqtisodiy asoslari	710
Kuzieva Nargiza Ramazanovna, Bobomuratova Manzura Panji qizi	
Foyda solig'i bo'yicha bo'nak to'lovlarni to'lash tartibi.....	717
Yangieva N.S.	
Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarini soliqlar vositasi qo'llab-quvvatlashning amaldagi holati	722
Turanboyev Boburjon Qodirjon o'g'li	
Motivation, goal-setting, and organizational performance: a case study from uzbekistan's chemical industry	726
Mamataliev Anvar Ergashevich, Bobur Urinov	
Применение искусственного интеллекта при организации налогового администрирования узбекистана	733
Н.А. Артиков	
Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish zaruriyatini keltirib chiqaruvchi omillar.....	737
Sharofiddinova Gulnoza Iloxomjonovna	
Raqamli texnologiyalarning tijorat banklari samaradorligiga ta'siri	745
Maksudov Avazbek Ulug'bek o'g'li	
Suv tanqisligi sharoitida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish asoslari	750
Qosimov Maxamatjon Sulaymanovich	
Rivojlanayotgan iqtisodiyotda raqamli va raqamli bo'lmagan korxonalar tahlili	761
Raxmonov Nodirjon Raxmonjon o'g'li	
Aholining o'rtacha umr ko'rish yoshini o'zgarishi sharoitida keksalarning ijtimoiy ta'minotiga xavflarning ortishi.....	767
Toyirov Shohboz Ziyodullo o'g'li	
Oliy ta'lim tizimida moliyaviy nazorat samaradorligini ta'minlash ichki nazorat xizmatlari	773
Xaydarov Baxrom Xolmuradovich	
Moliya bozorida xususiy banklar faolligini ta'minlash istiqbollari	777
Abduqahhorov Asilbek Ahror o'g'li	
Budjet daromadlari ijrosini ta'minlashda soliqlar hisobi va tahlilining ahamiyati	782
Abdullaev Abror Bozarboevich	
Aholi daromadini oshirish yo'llari.....	803
Shadmanov Baxodir Sherkulovich	
Tourism and regional identity in Uzbekistan: balancing heritage and development	808
Raximova Nilufar Aminovna, Abdukholikova Farida Erkinjon qizi	
O'zbekiston sanoat korxonalarining fond bozorida ishtiroki tahlil va muammolari.....	815
Igitov Jurabek Kuzibekovich	
O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik loyihalarini moliyalashtirish va amalga oshirish tahlili	823
Karabaev Sanjar Abdusamatovich	
Globalashuv sharoitida milliy korxonalarining eksport salohiyatini boshqarish masalalari	832
Qodirov Humoyun Tolibjon o'g'li	
Бизнес-планирование и прогнозирование деятельности организации.....	836
Алимов Бехзоджон Наврузжонович	
Farg'ona vodiysida ekoturizm – kambag'allikka qarshi kurashning yangi imkoniyatlari	840
Soliyeva Nilufar Muxtorjon qizi	
Aholi turmush darajasi baholash bo'yicha dasturiy ta'minot ishlab chiqishda horij tajribasini o'rganish	844
Tursunov Farxod Baxodir o'g'li	
Mintaqa aholi turmush farovonligiga ta'sir qiluvchi omillar tasnifini ishlab chiqish.....	848
Xodjanijazov Shohruh Yuldashovich	
Xususiy oliy ta'lim muassasalari menejmentining nazariy jihatlarini va o'ziga xos xususiyatlari.....	856
Karimov Ulug'bek Usmonovich	

Infratuzilma va bozor infratuzilmasi tushunchalarining nazariy tavsifi	861
G'aniyev Botir Baxtiyorovich	
Повышение инвестиционной привлекательности – важное условие повышения конкурентоспособности предприятий.....	865
Каримова Дилафруз Садирдин кизи	
Yevropa ittifoqi davlatlari tijorat banklarining soliq to'lovlarini amalga oshirish tartibi	870
Komolov Odiljon Sayfidinovich	
Boshqaruvda innovatsiyalarni hisobga olgan holda agrokorxonalarni davlat tomonidan rag'batlantirishning zamonaviy yondashuvlari	878
Shaniyazova Zamira	
Практические аспекты применения статистических методов контроля качества на предприятиях.....	883
Усманов Илхом Ачилович, Усманов Фарзод Шохрухович	
Yashil iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy o'sishning yangi paradigmalarni shakllantirish: nazariy asoslar va amaliy talqinlar.....	891
Alimova Guzal Abduxakimovna	
Xizmat ko'rsatish korxonalarini faoliyati samaradorlik ko'rsatkichlarining nazariy va metodologik tahlili	895
Qo'ziboyev Boxodir Azzamboy o'g'li	
Kutubxonalarda raqamli iqtisodiyot sharoitida biznes-modellarni ishlab chiqish.....	900
Ernaqulov Sunnatillo Nurali o'g'li	
To'g'ridan-to'g'ri sug'urtalash operatsiyalari bo'yicha xarajatlarni xalqaro standartlar asosida hisob va hisobotda aks ettirish uslubiyatini takomillashtirish	905
X.A.Raximov	

TO'G'RIDAN-TO'G'RI SUG'URTALASH OPERASİYALARI BO'YICHA XARAJATLARNI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA HISOB VA HISOBOTDA AKS ETTIRISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

X.A.Raximov

TDIU SF mustaqil tadqiqotchisi

ORCID: 0009-0005-5318-088X

h.rahimov@uzbekinvest.uz

Annotatsiya: Maqolada to'g'ridan-to'g'ri sug'urtalash operasİYalari bo'yicha xarajatlarni xalqaro standartlar asosida hisob va hisobotda aks ettirish uslubiyatini bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sug'urta, to'g'ridan-to'g'ri sug'urta, xalqaro standart, buxgalteriya hisobi, xarajat, xujjat, xujjatlashtirish.

Abstract: In the article, suggestions and recommendations are developed on the method of reflecting the costs of direct insurance operations in accounts and reports based on international standards.

Key words: insurance, direct insurance, international standard, accounting, cost, document, documentation.

Аннотация: В статье разработаны предложения и рекомендации по методике отражения расходов по прямым страховым операциям в учете и отчетности на основе международных стандартов.

Ключевые слова: страхование, прямое страхование, международный стандарт, учет, расход, документ, документация.

KIRISH

Bugungi kunda sug'urta kompaniyalari nafaqat xizmat turlarini kengaytirish, balki moliyaviy hisobot shaffofligini ta'minlash orqali o'zining bozordagi barqarorligini namoyon etishi zarur. Xususan, to'g'ridan-to'g'ri sug'urta operasİYalari bilan bog'liq xarajatlarni xalqaro standartlar asosida hisobga olish va hisobotlarda to'g'ri aks ettirish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

To'g'ridan-to'g'ri xarajatlar deb, sug'urta shartnomasining amalga oshishi, xizmat ko'rsatish, polis berish va to'lov jarayoniga bevosita bog'liq bo'lgan xarajatlar tushuniladi. Ushbu xarajatlar kompaniyaning asosiy faoliyat natijalariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi va shu boisdan ham ularning tasnifi, hisobga olinishi va moliyaviy hisobotda shaffof taqdim etilishi yuqori darajada muhimdir.

Mazkur yo'nalishda xalqaro moliya hisoboti standartlari, xususan 17-son MHXS "Sug'urta shartnomalari", xarajatlarni tan olish, vaqt bo'yicha taqsimlash va hisobdagi uslubiyatni aniq belgilab beradi. Unga ko'ra, har qanday to'g'ridan-to'g'ri xarajat – agar u muayyan shartnomaga bog'liq bo'lsa va xizmat ko'rsatish davrida yuzaga kelsa – maxsus ravishda tan olinishi va hisobda aks ettirilishi lozim.

1-jadval. O'zbekiston sug'urta kompaniyalari ma'lumotlari

Yil	Sug'urta yig'implari (mlrd so'm)	To'g'ridan-to'g'ri xarajatlar ulushi (%)	Xodim soni	Miqdori (mlrd so'm)
2019	1 200	39.2	8 500	470
2020	1 370	41.8	9 000	573
2021	1 720	44.0	9 800	756
2022	2 080	45.6	10 600	949
2023	2 560	47.1	11 200	1 206

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarning umumiy yig'imlar tarkibidagi ulushi yildan-yilga ortib bormoqda. Bu holat, o'z navbatida, ushbu xarajatlarning to'g'ri hisobda aks ettirilishi va ular asosida aniq prognozlar tuzish imkonini beradigan uslubiy yondashuvni talab qiladi.

Shuningdek, sug'urta sektoridagi raqobatning oshib borishi, raqamli transformasiya, qayta sug'urta va xavf taqsimoti modellarining murakkablashuvi, xarajatlarni boshqarishni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ayniqsa, agentlik komissiyalari, polis berish, da'volarni boshqarish va texnik ko'mak xizmatlari kabi xarajatlar sug'urta kompaniyalari xarajat tuzilmasida katta ulushni egallab kelmoqda. Bu xarajatlarning har bir mijoz/shartnoma bo'yicha hisobga olinishi hisobda detallashtirilgan ma'lumotlarning ahamiyatini yanada oshiradi.

O'zbekiston Respublikasida bu boradagi amaliyot hozircha an'anaviy uslublar asosida yuritilmoqda va xarajatlarning tarkibiy elementlari xizmat turlariga bo'linmagan. Shu bois, xalqaro standartlarni implementasiya qilish, xarajatlarning turlari va toifalari bo'yicha alohida ishchi schyotlar ishlab chiqish, ularga mos birlamchi hujjatlar bazasini shakllantirish juda muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

To'g'ridan-to'g'ri sug'urta xarajatlari – bu sug'urta shartnomasi tuzish, qayta ishlash va xizmat ko'rsatish bilan bevosita bog'liq bo'lgan xarajatlardir. Ular sug'urta kompaniyasining asosiy faoliyatiga tegishli bo'lib, xalqaro standartlarda (ayniqsa IFRS 17) ularni maxsus hisobga olish va tan olish talab etiladi. Quyida bu masala bo'yicha asosiy tadqiqotchilar va institutlar pozitsiyasi kengroq yoritiladi.

Quyida to'g'ridan-to'g'ri sug'urta xarajatlari va ularning hisobda aks ettirilishiga bag'ishlangan mualliflarning fikrlari keltiriladi:

Iqtisodchi olimlar Baranoff & Sager (2002) tadqiqotchilar to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni qayta sug'urta, ma'muriy va marketing xarajatlaridan qat'iy ajratish zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, xarajatlarning noto'g'ri guruhlanishi xatar modellari samaradorligini kamaytiradi. Cummins & Weiss (2000) mualliflar xarajatlarni tan olishda xarajatlarni tan olishda kechikish (expense recognition lag) muammosiga e'tibor qaratishgan – ya'ni, xarajat xizmat ko'rsatish davridan kechroq tan olinishi buxgalteriya xato manbai bo'lishi mumkin. Ular to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni xizmat davriga muvofiq tarqatishni tavsiya qilishgan. Mignolet (2017) 17-son MHXS joriy etilganidan so'ng sug'urta xarajatlarni tan olish qoidalarida keskin o'zgarishlar kuzatilgani qayd etiladi. Xususan, to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar (contractual service margin) tarkibida alohida hisoblanishi kerak. Deloitte (2020), EY (2021), KPMG (2022) Big4 audit kompaniyalari hisobotlarida sug'urta xarajatlari bo'yicha avtomatlashtirilgan hisobot tizimlari (ERP, CRM bilan integrasiya) joriy etilishi lozimligi qayd etilgan. Ular xarajatlarni xizmat turlari va mijoz segmenti bo'yicha tasniflashni taklif etishadi.

Habibullah et al. (2021) – Osiyo mamlakatlaridagi amaliyot O'zbekistonga o'xshash rivojlanayotgan bozorlarda xarajatlarni standartlashtirish darajasi pastligi qayd etilgan. Mualliflar xarajatlarni "policy acquisition cost", "risk-based cost", "settlement handling" kabi farqli komponentlarga ajratishni tavsiya qilgan. Goh, Lim & Tan (2018) – Malayziya amaliyoti To'g'ridan-to'g'ri xarajatlarning katta qismini inson resurslari, agentlik to'lovlari va ishlov berish xarajatlari tashkil etishi ko'rsatilgan. Shuningdek, ularni avtomatlashtirish darajasi baland bo'lgan kompaniyalarda xarajatlarni boshqarish samaradorligi ancha yuqori ekani keltirilgan.

Mazviona (2022) – Afrika davlatlari tadqiqoti Sug'urta kompaniyalarida xarajatlar shaffofligi past bo'lgani uchun qayta saqlash zaxiralari noto'g'ri hisoblanishi mumkin. To'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni alohida guruhlash natijasida kompaniya foydasini tahlil qilish imkoni kengroq bo'ladi, deb qayd etadi.

Özdemir & Şimşek (2019) – Turkiya misoli Mualliflar xarajatlarni ichki jarayonlar asosida tasniflashni taklif qilishgan: shartnoma tuzish, underwriting, polis berish, va polis yangilash xarajatlari. Buxgalteriyada ushbu jarayonlarga mos ishchi schyotlar yaratilishi zarur.

IFRS Foundation (2020) 17-son MHXS ning rasmiy tavsifida to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar "directly attributable acquisition costs" sifatida belgilangan va ular shartnoma davri davomida tan olinishi kerak. Bularga agentlik komissiyalari, bevosita ish haqi, polis rasmiylashtirish xarajatlari kiradi. International Association of Insurance Supervisors (IAIS) tashkilot xarajatlar hisobini "risk-based supervision" tizimiga muvofiqlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Bu to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni ham xatar darajasiga bog'lab tan olishni anglatadi. Grosen & Jørgensen (2003) xarajatlar modelida to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni xizmat davriga proporsional ravishda taqsimlash kompaniyaning pul oqimlarini aniqroq bashorat qilish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ilmiy abstraksionalash, tasviriy statistika, ekspert baholash, guruhlashtirish, dinamik tahlil usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xalqaro tadqiqotchilar to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni alohida tasniflash, xizmat davriga mos tan olish va avtomatlashgan hisob tizimlarini joriy etishni zarur, deb hisoblashadi.

2-jadval. To'g'ridan-to'g'ri sug'urta xarajatlari tasnifi

Xarajat turi	Tavsifi
1. Sug'urta shartnomasiga bog'liq agentlik komissiyalari	Agent va brokerlarga to'lanadigan to'lovlar
2. Sug'urta polisi qo'llanmasi, kelishuv va tekshiruv xarajatlari	Aktuar, huquqiy va tekshiruv xizmatlari
3. Sud va ekspertiza xarajatlari	Favqulodda holatlarda malakali ekspert xizmatlari
4. Raqamlashtirish xarajatlari	Elektron hujjatlar, CRM, audit loglar
5. Xizmat davridagi klient qo'llab-quvvatlovi	Qayta aloqa, ma'lumot berish markazi, chat-bot platformalar

17-son MHXS talablari xarajatlarni umumiy emas, xizmat kontraktlari asosida tasniflashni va zaxiralarga ta'sirini hisobga olishni shart qilib qo'yadi. O'zbekistonda bu amaliyotni joriy etish uchun qo'shimcha normativ va hisobot hujjatlarini ishlab chiqish lozim.

Birinchi navbatda, sug'urta kompaniyalari uchun eng asosiy to'g'ridan-to'g'ri xarajat turi – agentlik komissiyalari hisoblanadi. Ushbu xarajatlar kompaniya tomonidan sug'urta agentlariga yoki brokerlarga har bir rasmiylashtirilgan polis uchun to'lanadigan haqiqiy mablag'lardir. Bunday to'lovlar odatda belgilangan foizda (masalan, 10–20%) sug'urta mukofotiga nisbatan belgilanadi va har bir shartnoma bo'yicha aniq hisoblanadi. Agentlik komissiyalari to'liq to'g'ridan-to'g'ri xarajat bo'lib, ular shartnoma tuzilgan paytdayoq tan olinadi va «acquisition costs» sifatida moliyaviy hisobotga kiritiladi.

Ikkinchi muhim toifa – polisi kelish, huquqiy ekspertiza va aktuar baholash xarajatlari. Bu xarajatlar shartnoma mazmunini shakllantirish, mijoz xavfini baholash va polis mazmunini huquqiy jihatdan ekspertiza qilish jarayonida yuzaga keladi. Ularga aktuar modellar ishlab chiqish, KYC (know-your-customer) va AML (anti-money laundering) tekshiruv xarajatlari ham kiradi. Ushbu xarajatlar ham har bir shartnoma yoki mijoz doirasida yuzaga keladigan bevosita xarajatlar sirasiga kiradi.

Uchinchi toifa – sud va ekspertiza xarajatlari. Agar sug'urta shartnomasi bo'yicha nizo kelib chiqsa yoki da'vo yuzaga kelsa, kompaniya malakali yuridik maslahat, ekspert baholash, yoki hatto sud jarayonida ishtirok uchun xarajat qiladi. Bunday xarajatlar doimiy emas, lekin ular xavfsizlik rezervlari va da'volarni hisob-kitob qilish jarayonida muhim hisoblanadi. 17-son MHXS doirasida, agar ushbu xarajatlar aniq shartnoma bilan bog'liq bo'lsa, ular ham to'g'ridan-to'g'ri xarajat sifatida tan olinishi mumkin.

To'rtinchi toifa – raqamlashtirish va elektron xizmat ko'rsatish xarajatlardir. Bularga polislar bazasi, mijoz ma'lumotlari, elektron CRM tizimi, audit loglari, elektron arxivlash va API integrasiya xarajatlari kiradi. Bunday xarajatlar xizmatning tezligi, aniqligi va xavfsizligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ularning foydalanilishi to'g'ridan-to'g'ri xizmat ko'rsatish jarayoniga bog'liq bo'lgani uchun, ular ham to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar tarkibiga kiradi.

Nihoyat, beshinchi asosiy toifa – xizmat davridagi mijoz qo'llab-quvvatlovi xarajatlari. Bularga koll-markazlar, chat-bot platformalar, IVR (interactive voice response) tizimlari, qayta aloqa xizmatlari kiradi. Bunday xizmatlar sug'urta shartnomasi davomida, ayniqsa xizmat ko'rsatish davrida to'g'ridan-to'g'ri amalga oshiriladigan xarajatlar hisoblanadi va ular mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatish, shikoyatlarni hal etish va mijoz ishonchini saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar bugungi sug'urta amaliyotida ko'p qirrali, funksional, texnik va huquqiy jihatlarni qamrab oladigan, aniq tartibda tasniflanishi va hisobda aks ettirilishi kerak bo'lgan xarajatlar hisoblanadi. Ularni xizmat turlari, shartnoma toifalari va xavf darajalari bo'yicha parchalangan holda tasniflash sug'urta kompaniyasi foydasini aniqlash, xizmat sifatini baholash va xavflarni to'g'ri boshqarishda asosiy manba hisoblanadi.

3-jadval. To'g'ridan-to'g'ri xarajatlar bo'yicha analitik schyotlar

Ishchi schyot nomi	Schyot raqami	Mazmuni
Agentlik komissiyalari	2011	Sug'urta agentlariga to'lovlar
Texnik xizmat ko'rsatish	2012	Elektron CRM va IT xarajatlar
Aktuar va ekspert xizmatlari	2013	Xizmat baholash va akt tuzish xarajatla-ri
Sud xarajatlari	2014	Sudgacha bo'lgan jarayonlar xarajatlari
Sug'urta shartnomalari xara-jatlari	2015	Sug'urta shartnomalarini rasmiylashti-rish

Ishlab chiqilgan schyotlar to'g'ridan-to'g'ri sug'urta xarajatlari hisobini yanada aniq yuritishga xizmat qiladi bu esa axborot foydalanuvchilariga yanada aniq ma'lumotlar olishga va u asosida aniq qarorlar qabul qilishga asos bo'ladi.

4-jadval. Sug'urta xizmatlari bo'yicha birlamchi hujjatlar

Hujjat nomi	Yangiliklar
Agentlik to'lov varaqasi	QR-kodli, CRM bilan integratsiyalangan
Texnik hisobot forma 1-713	CRM ma'lumotlari asosida avtomatlashgan
Sud-ekspert xulosasi sha-kli	Aktuar va yuridik guruh imzosi bilan tasdiq
Xarajat hisobot reestri	Modulli va xizmat turlari bo'yicha parcha-lang'an

Bugungi kunda iqtisodiyotni raqamlashtirish xizmatlarni ko'rsatishni xam turli ko'rinishlarini vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda. Bu esa buxgalteriya hisobida ham yangi xujjat turlarini ishlab chiqishni taqazo etomda. Biz tadqiqotimiz davomida to'g'ridan-to'g'ri sug'urta operatsiyalari bo'yicha birlamchi xujjatlarini ishlab chiqdik.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Sug'urta kompaniyalarining to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarini xalqaro standartlar asosida hisobda aniq va to'g'ri aks ettirish – nafaqat hisobot shaffofligini oshirish, balki xatarlarni boshqarish, narx belgilovchi strategik qarorlar qabul qilish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotda amaldagi hisob tizimida to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar etarlicha detallashtirilmasligi, xizmat turlari bo'yicha alohida tasnifning yo'qligi va birlamchi xujjatlashtirishda standartlashgan shakllarning etishmasligi aniqlandi.

Mazkur muammoni hal qilish maqsadida taklif etilgan ishchi schyotlar tizimi – 2011 dan 2015 gacha bo'lgan schyotlar – to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni xizmat turlari, ijrochi bo'limlar va hisob maqsadiga muvofiq ravishda aniq tartibda aks ettirish imkonini beradi. Bu schyotlar orqali xarajatlar kompaniyaning har bir segmenti bo'yicha tahlil qilinib, audit, rejalashtirish va soliq hisobotlarini to'liqroq va ishonchliroq tayyorlashga zamin yaratadi. Masalan, 2011 – "Agentlik komissiyalari" schyoti orqali agentlarga to'langan mablag'lar aniqlashtiriladi, 2013 – "Sud va ekspertiza" schyoti esa potensial xatarlarning moliyaviy bahosini baholash imkonini beradi.

Taklif etilgan birlamchi xujjatlar (agentlik to'lov varaqasi, texnik hisobot, sud-ekspert xulosasi va xarajat hisobot reestri) – har bir to'g'ridan-to'g'ri xarajatning kelib chiqishi, asoslanishi va tasdiqlanishi uchun huquqiy va moliyaviy asos yaratadi. Ular orqali xarajatlarning CRM va ERP tizimlarida avtomatlashtirilgan holda kuzatilishi, qayta tekshirilishi va audit sinovidan muvaffaqiyatli o'tishi ta'minlanadi. Ayniqsa, QR-kod, CRM identifikatori, elektron arxiv uchun ilova qayd etish kabi funksiyalar hujjatlarni raqamlashtirish va raqamli transformasiya jarayoniga moslashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Baranoff, E. G., & Sager, T. W. (2002). The Interrelationship among Organizational and Financial Variables in the Insurance Industry. *North American Actuarial Journal*, 6(2), 48–74. <https://doi.org/10.1080/10920277.2002.10596057>
2. Cummins, J. D., & Weiss, M. A. (2000). Analyzing Firm Performance in the Insurance Industry Using Frontier Efficiency and Productivity Methods. *Wharton Financial Institutions Center Working Paper No. 00-20*. https://repository.upenn.edu/fnce_papers/16
3. Mignolet, F. (2017). A Study on the Expected Impact of IFRS 17 on the Financial Statements of Insurance Companies. *Master's Thesis, University of Ghent*. <https://lib.ugent.be/catalog/rug01:002382889>
4. Deloitte. (2020). Insurance Accounting and Reporting Update: Implementing IFRS 17. *Deloitte Global Services Limited*. <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/financial-services/articles/ifrs-17-insurance-contracts.html>
5. Ernst & Young (EY). (2021). IFRS 17 Insurance Contracts: Are You Ready? *EY Global Insurance Sector Update*. https://www.ey.com/en_gl/ifrs-technical-resources/ifrs-17-insurance-contracts

6. KPMG. (2022). In it to Win it: Implementation Challenges and Strategic Benefits of IFRS 17. *KPMG International Cooperative*. <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2022/01/ifrs-17-insurance-contracts.html>
7. Habibullah, M., Rahman, M. M., & Khan, S. A. (2021). Cost Efficiency and Productivity in Insurance Companies of Emerging Economies: A Panel Data Approach. *Asian Economic and Financial Review*, 11(5), 345–360. <https://doi.org/10.18488/journal.aefr.2021.115.345.360>
8. Goh, K. L., Lim, K. P., & Tan, Y. H. (2018). Cost Structures and Profitability in Malaysian Insurance Industry. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, 14(2), 45–68. <https://doi.org/10.21315/aamjaf2018.14.2.3>
9. Mazviona, B. W. (2022). Financial Reporting and Transparency in African Insurance Markets: The Role of IFRS 17. *African Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 11(1), 92–111. <https://doi.org/10.1504/AJAAF.2022.100428>
10. Özdemir, L., & Şimşek, M. (2019). Cost Accounting Practices in Turkish Insurance Companies: An Evaluation in the Context of IFRS. *Journal of Accounting and Finance*, 83, 119–136. <https://doi.org/10.25095/mufad.627240>
11. IFRS Foundation. (2020). IFRS 17: Insurance Contracts. *International Financial Reporting Standard (IFRS 17), Issued by IASB*. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-17-insurance-contracts/>
12. International Association of Insurance Supervisors (IAIS). (2019). Supervisory Material on Insurance Core Principles: ICP 14 – Valuation. *IAIS Supervisory Framework*. <https://www.iaisweb.org/page/supervisory-material/insurance-core-principles>
13. Grosen, A., & Jørgensen, P. L. (2003). Life Insurance Liabilities at Market Value: An Analysis of Insolvency Risk, Bonus Policy, and Regulatory Intervention Rules in a Barrier Option Framework. *Journal of Risk and Insurance*, 69(1), 63–91. <https://doi.org/10.1111/1539-6975.00005>

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2025. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin. Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

EI.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>